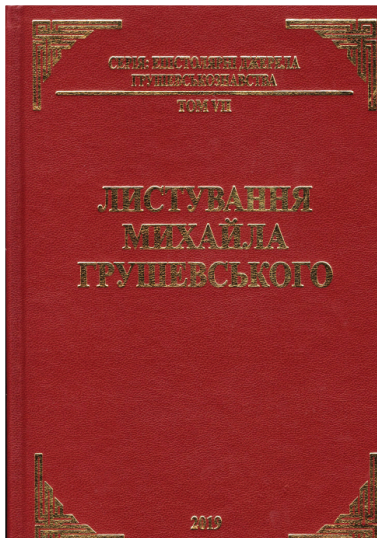

Ігор Гирич

доктор історичних наук,
завідувач відділу джерел
з історії України XIX – початку XX ст.,
Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9999-5620>

ПРОДОВЖЕННЯ ПРОЄКТУ «ЛИСТУВАННЯ МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО»

Рецензія на видання: **Листування Михайла Грушевського. Т. 7: Листування Михайла Грушевського з Олександром Барвінським / упоряд.: В. Тельвак, М. Дядюк. Львів; Київ; Нью-Йорк; Острог, 2019. 208 с.**

Серія «Епістолярні джерела грушевськознавства» була заснована Інститутом української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України та Українським історичним товариством (США, голова т-ва – проф. Любомир Винар) наприкінці XX ст. Перший том появився друком у 1997 р. Рецензований том вийшов із друку у 2019 р. За 23 минулі роки маємо 7 томів епістолярної спадщини

Михайла Грушевського. Томи «Листування Михайла Грушевського» є доповненням до 50-ти томника «Михайло Грушевський. Твори», які появляються друком у львівському видавництві «Світ» від 2002 р. На сьогодні маємо 25 томів, деякі з них – у кількох книжках. Листування від початку планувалося видавати окремо від 50-ти томника.

Отже, епістолярна спадщина М. Грушевського почала з'являтися навіть раніше за томи його наукових, художньо-літературних і публіцистичних праць. На думку засновників цієї серії, епістолярна спадщина має бути виокремлена з творів історика і видаватися під своєю нумерацією у міру підготовки її окремих томів. Листи науковця видаються не за випрацьованою попередніми поколіннями археографів системою: видавати листи або за абеткою кореспондентів (перше, передусім, практикують історики-джерелознавці), або за хронологією написання листів (останнє характерне для підходів істориків літератури та літературознавців). При виданні листів М. Грушевського був застосований комбінований підхід: видавання окремих листовних збірок за місцем їх зберігання або за кількісними і якісними показниками адресатів і кореспондентів листів.

© І. Гирич, 2021

До праці над виданням епістолярію історика і політика, якого за попередніми підрахунками може бути близько 30-ти томів, долучилися археографи, архівісти, історики і літературознавці з низки наукових, науково-освітніх та музейних і бібліотечних інституцій України. Ще від 1960-х років окремі комплекси епістолярних джерел почали видаватися в журналі «Український історик», який редагував проф. Л. Винар. Крім головного редактора, цією справою займалися В. Міяковський, М. Антонович та інші представники української наукової діаспори.

В Україні від кінця 1980-х – початку 1990-х років почали з'являтися теж окремі друки листів М. Грушевського та листів до нього його кореспондентів. Листи друкувалися переважно в «Записках НТШ», «Українському археографічному щорічнику» та «Українському історичному журналі». За останні 30 років таких публікацій накопичилося сотні. Не всі вони відповідають фаховим археографічним стандартам якості. Стояла справа в координації зусиль із підготовки книжкових видань епістолярію М. Грушевського. Таким виданням і стала серія книжок «Епістолярні джерела грушевськознавства». Упорядниками кожного тому виступають фахівці-гуманітарії, які мають чималий досвід опрацювання епістолярних документів. За концепцією цього серійного видання видаються не лише листи М. Грушевського, але й листовні відправлення до нього. Іноді збереглися лише листи кореспондентів М. Грушевського. Великі масиви листів М. Грушевського зберігаються в архівосховищах Києва, Львова, Одеси, Чернігова. Є вони і в закордонних архівах: в Оттаві, Москві, С.-Петербурзі тощо. Найбільше листів до видатного історика зосереджено у фонді «Грушевські – історики та філологи» (Ф. 1235), що зберігається у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ.

Упорядниками масивів листів у цьому серійному виданні виступають різні люди – співробітники Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України (І. Гирич, Р. Майборода, В. Наулко, В. Старков, І. Старовойтенко, О. Тодійчук), Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України (Г. Бурлака, Н. Лисенко, А. Шацька), професори Дрогобицького, Волинського, Острозького університетів (В. Тельвак, В. Пришляк, А. Атаманенко), Рукописного відділу Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника (М. Дядюк), Історико-меморіального музею Михайла Грушевського у Києві (С. Панькова), Музею «Мистецький Арсенал» (О. Мельник). Вийшли поза серією у Львові 2 книги листувань: М. Грушевського з К. Студинським (упорядник – Г. Сварник) і М. Кордубою (упорядник – О. Купчинський).

Перший том склали листи М. Грушевського до українських літераторів, що зберігаються в Рукописному відділі Інституту літератури імені Тараса Шевченка, другий – листування з Ф. Вовком, М. Біляшівським, В. Дорошенком, В. Липинським; третій – листи українських літераторів до М. Грушевського (той таки Рукописний відділ Інституту літератури імені Тараса Шевченка), томи 4-6 мали лише по одному кореспонденту М. Грушевського (Є. Чикаленко (видатний меценат культури), І. Джиджора (найулюбленіший учень), Ю. Сірий (Тищенко) (найбільший видавець і книгар – співробітник історика). І от, нарешті, після 7-ми років перерви з'являється том листів О. Барвінського – М. Грушевського в упорядкуванні Віталія Тельвака і Мирослави Дядюк.

Перші підходи до видання листування М. Грушевського–О. Барвінського (спроби надрукувати окремі листи і подати історію стосунків) робилися двічі

у 1990-ті. Авторами студій і публікації окремих вибраних листів були відомі дослідники-джерелознавці зі Львова О. Купчинський та Л. Зашкільняк.

Але в повному обсязі публікація всіх відомих листів обох людей, які пов'язані були з перетворенням Наукового товариства імені Т. Шевченка (НТШ) із літературного в наукове об'єднання вчених, побачила світ вперше. У книзі подані цілком, без купюр, 128 листів, відомих на сьогодні науці. Листи О. Барвінського зберігаються в київському архіві Грушевських (Ф. 1235). Листи М. Грушевського до О. Барвінського відклалися в особовому фонді відомого депутата Галицького сойму і Австрійського парламенту в Рукописно-му відділі Львівської національної бібліотеки імені Василя Стефаника. Листи розміщено у виданні хронологічно. Збереглися не всі поштові відправлення, як О. Барвінського, так і М. Грушевського. Деякі заторкнуті теми у листах не знаходять свого продовження. Але таке розташування документів дозволяє читачеві слідкувати за перипетіями взаємин у порядку днів і місяців, рік за роком. За принципом: лист – відповідь.

Найкраще представленим часом є період найтепліших дружніх стосунків між вченими і діячами: від 1894 р. до 1896 р. – часу переїзду М. Грушевського на професорську посаду і перші роки керування ним історично-філософським відділом НТШ. На ці 3 роки припадає більше 90% усіх листів. На роки 1898, 1902, 1903, 1926 налічується буквально лише до 1,5 поштових відправлень. Із розірванням нормальних взаємин листи після 1896 р. носили лише формальний характер і стосувалися тільки офіційних справ.

Окремо варто відзначити передмову В. Тельвака до тому «Листування». Попри невеликий обсяг – близько 30 сторінок – вона написана густо і на великому джерельному матеріалі. Містить більше 100 посилань на літературу та архівні документи. А матеріал джерельний з цієї теми зберігся дуже різноманітний і достатньо великий. Це і рефлексії О. Барвінського у його знаменитому щоденнику, який так само близько 20-ти років видається Інститутом літератури імені Тараса Шевченка НАН України, але ще не виданий до кінця. В. Тельвак його дуже докладно опрацював під кутом зору взаємин М. Грушевського і О. Барвінського, вибравши усі найважливіші моменти. Залучено багато недрукованих та опублікованих листувань О. Барвінського з О. Кониським, В. Антоновичем, К. Студинським, А. Вахняниним, Г. Берло тощо. Також використано жмуток листів М. Грушевського зі своїми вчителями – В. Антоновичем і О. Кониським. Авторів переднього слова вдалося уникнути заангажованості і бути максимально об'єктивним в оцінках взаємин. А таке не часто вдається історикам, які досліджують на підставі джерел життєпис свого героя. В. Тельвак продемонстрував неабияке розуміння контексту конфлікту М. Грушевський – О. Барвінський. Намагався в ньому осмислити та багатовимірно інтерпретувати рацію поведінки як О. Барвінського, так і М. Грушевського.

Том листування М. Грушевського – О. Барвінського цікавий для нас, передусім, через відомий конфлікт між істориком-наддніпрянцем і галицьким політиком, який розгорнувся з повною силою на 4-й рік перебування М. Грушевського у Львові. О. Барвінський стояв за цією ключовою подією української історії модерного часу. Він безпосередньо домовлявся з австрійськими і польськими політиками щодо заснування кафедри української історії при львівському університеті і запрошення на посаду професора М. Грушевського як відпоручника Великої України. На нього впав обов'язок здійснення полі-

тики Нової Ери (угоди з господарями краю – поляками) – творення культурно-наукового осередку – НТШ для плекання окремої української культури для галичан і наддніпрянців, яка мала стати підвалиною для боротьби за політичну незалежність України.

Конфлікт при всі своїй особистій складовій, а обидва діячі мали свою харизму і амбіції на керування українською політикою, мав все ж і загальнополітичну складову. Коли О. Барвінський головно представляв лише Західну Україну, М. Грушевський відповідав не лише за наддніпрянців у Львові, а претендував на керівництво загальноукраїнською політикою. Але з цим напевно чи в силу свого характеру і становища громадського в українській Галичині міг погодитися О. Барвінський. Останній був ухажив до урядових кіл австрійського істаблішменту, вів закулісні перемовини з польською репрезентацією. Він не сподівався на перемогу українського проєкту гвалтовним наскоком українських радикальних сил на позиції польського політикуму в Галичині, а вірив у силу джентльменських домовленостей на довшу і тривалу політичну співпрацю з польською політичною силою. Для останнього М. Грушевський був молодшим товаришем, який не мав права діяти на свій розсуд, а повинен був звірятися у своїх діях із головними відпоручниками та керманичами Нової ери О. Кониським і В. Антоновичем. Ставка історика на радикалів у середині НТШ та винесення взаємин із поляками з кулуарів у публічну сферу для гофрата було не просто помилкою, а зрадою домовленостей між лідерами українського руху на соборність національної території, непорядним поведінням. М. Грушевський не визнавав своїх зобов'язань підлеглого у взаєминах з О. Барвінським, О. Кониським і В. Антоновичем. Він вважав, що, як голова всеукраїнської політики, має право діяти на власний розсуд.

Роздратування один на одного було настільки великим, що дії і ставлення до контрагента втрачали об'єктивний глузд. О. Барвінський у газеті «Руслан» критикував кожний крок М. Грушевського, навіть такі, які безперечно мали рацію. Приміром, О. Барвінський заперечував необхідність заснування українських приватних гімназій в Галичині. А М. Грушевський відмовлявся консультувати науково докторат сина О. Барвінського Богдана – визначного галицького історика. Але найбільшим розголосом у суспільстві було позбавлення О. Барвінського членства в НТШ, яке спровокував М. Грушевський у 1905–1908 рр. І це проти людини, яка власне це товариство заснувала на початку 1890-х.

В. Тельвак зважає на терезах об'єктивності рацію поведінки і М. Грушевського, і О. Барвінського. Він доходить логічного, як на мене, висновку, що кожний мав право на свою трактовку ситуації з НТШ. Коли М. Грушевський у 1897 р. був обраний Головою Товариства, О. Барвінський перейшов в опозицію і понад 20-ти років критикував Михайла Сергійовича за радикалізм та небажання домовлятися з колами польських політиків. З рації його стану нотаблям – українцям і полякам було легше домовитися між собою, ніж «голоті», яка привносила у взаємини атмосферу недовіри і гострого національного протистояння.

Так само мав рацію і М. Грушевський, який залучив до співпраці в Товаристві І. Франка і В. Гнатюка – потужні наукові сили, перестав орієнтуватися на клерикально-консервативні сили правого крила народолюбів. Закликав не покладатися на угоди, а здійснювати постійний національний тиск на госпо-

дарів краю, щоб добитися українсько-польського паритету в Галичині. Автор передмови слушно зауважує, що аполітичності не було як у діях О. Барвінського, так і М. Грушевського. Останній не менше «політикував», хоча обґрунтовував усунення О. Барвінського з посади голови НТШ саме міркуваннями перетворення НТШ на наукову, а не політичну інституцію.

НТШ у силу специфіки розвитку української науки було не тільки вченою, але й громадсько-політичною структурою. Вона виконувала і зовсім неприцільні науковій структурі справи: видавала літературно-суспільний журнал, мала своє видавництво популярної лектури, комунікувала з політичними партіями і періодичними виданнями, забирала слово у політичних акціях (приміром, відмовилася від участі у Слов'янському з'їзді у Празі до сторіччя Ф. Палацького – будителя чехів). За це О. Барвінський теж критикував М. Грушевського. Хоч рація, радше, була по стороні М. Грушевського. Не можна брати участі в святкуваннях слов'янської єдності з тими національними організаціями, які не визнають право українського народу на існування (йдеться про російських слов'янофілів).

Окремого відзначення заслуговує коментар у книзі. Він за обсягом майже дорівнює кількості самих текстів листів. Коментар не носить формального характеру. В. Тельбак і М. Дядюк залучили до коментування багато архівних джерел. Приміром, досить докладно прокоментовано майбутнього чернівецького професора-москвофіла В. Мільковича, який готував докторат у часах вступу на посаду львівського професора М. Грушевського. Знайдені документи дозволили подати докладну біографію людини, яка теж тривалий час була опонентом М. Грушевського. У часах Першої російської революції він написав негативну рецензію на «Історію України-Руси» М. Грушевського. В. Тельбак при підготовці коментарів віднайшов низку документів у Державному архіві Львівської області у фонді Львівського університету – рукописи історика науково-рецензійного (внутрішнього) характеру, які були невідомі для грушевськознавства і не потрапили до відповідних томів 50-ти томника «Творів» М. Грушевського.

Попри знаний конфлікт між О. Барвінським і М. Грушевським, який мав тривалий суспільний розголос протягом майже 30-ти років, у листах сама тема конфлікту не проходить майже зовсім. Отже, для вписування одного з найцікавіших масивів листування М. Грушевського в історичний контекст треба було багато місця присвятити дослідженню мікроісторії, біографій маловідомої професури, вивчати епістолярну спадщину інших галицьких і наддніпрянських діячів. І упорядники з цим чудово впоралися.

Чи особисте у взаєминах між М. Грушевським і О. Барвінським було превуалюючим? Все ж ні, вважають упорядники, і ми можемо погодитися. Попри з'ясування теми «як М. Грушевського було спроваджено до Львова» у 1897-му та 1926-му роках, О. Барвінський віддавав належне значенню праці історика в Галичині на схилку життя. Він підписав вітання історика з 60-річчям під час його київського ювілею у 1926 р. А М. Грушевський чемно подякував О. Барвінському і оцінив його внесок в українську справу. І на це слушно звернув увагу В. Тельбак у своїй передмові.

Сподіваємося, що серія «Епістолярні джерела грушевськознавства» не закінчиться на 7-му томі, і незабаром ми побачимо нові книжки з підзаголовком «Листування Михайла Грушевського».